

Білоусов Євген Миколайович,
*кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
НДІ правового забезпечення інноваційного
розвитку НАПрН України*

**ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

У сучасних умовах розвитку людства світове господарство є великою складною системою взаємозалежних та взаємопов'язаних

економічних комплексів та транснаціональних корпорацій. Формування такої системи викликане декількома факторами, але головним з них є потреба розширення товарних ринків. Саме в цьому контексті – збільшення масштабів та обсягів продажів товарної продукції на об'єднаних міждержавних ринках – і було вперше вжито термін «глобалізація».

Не вдаючись до ґрунтового теоретико-методологічного аналізу змісту категорії «глобалізації», це явище можна охарактеризувати так: – процес міжнародної інтеграції, що є результатом обміну світових поглядів, продукції, ідей та різних аспектів культури. Це визначення стосується різних сторін суспільних відносин, але вихідними для його появи та обґрунтування стали саме економічні фактори, саме економічна глобалізація є первинною по відношенню до всіх інших: соціальної, культурної тощо.

Кінцеве оформлення глобалізаційних процесів стало можливим за рахунок поєднання розрізаних інтеграційних рухів, їх об'єднання та інтернаціоналізація. Такі інтеграційні процеси можуть пояснюватися двома антагоністичними групами причин. В першому випадку, глобалізація (інтеграція в світову боротьбу за товари й сировину) виникає через необхідність держави задовольняти постійно зростаючі потреби власного населення шляхом залучення товарів з інших країн та шляхом отримання джерел фінансування соціальних витрат за рахунок експорту власної продукції за кордон. У другому – глобалізація (інтеграція в світову боротьбу за ринки споживання) це продукт потреби транснаціональних корпорацій у розширенні власних виробничо-збутових баз внаслідок постійної капіталізації та перманентності процесу їх [ТНК] економічного зростання. Тобто, корпорації, що розвиваються в межах економіки однієї країни вже не здатні задовольняти власні потреби в ресурсах та ринках збуту за рахунок суто внутрішніх джерел або споживацького попиту. Тоді і виникає потреба розширення, виходу за кордон, опанування нових ринків. В цьому випадку економічний фактор хоча виступає первинним, але без політико-правового забезпечення така глобалізація неможлива. Роль держави у сучасному світі полягає у створенні належних умов для інтеграції національних корпорацій в економі-

ки інших країн, фактично відбувається перетворення національних корпорацій в транснаціональні, в тому числі і силами країни походження корпорацій, оскільки політичне їх керівництво, як правило, є головним лобістом інтересів ТНК.

Завдяки глобальним економічним процесам, що відбуваються у світі держави, ТНК і регіональні інтеграційні утворення прагнуть до економічної активності поза своїми кордонами. Передумовами такої активності є лібералізація торгівлі, створення офшорних зон, фритредерська політика держав, усунення міжнародних бар'єрів для інвестицій тощо. Серед чинників, що сприяють глобалізації економіки, можна виділити такі традиційні фактори: рух товарів між країнами і секторами економіки; рух послуг між країнами і секторами економіки; рух фінансового капіталу між країнами; пересування людей між країнами, викликане потребами здійснення економічних функцій; валютні операції на міжнародних валютних ринках; рух інтелектуальної продукції й ідей між дослідницькими і навчальними центрами, а також між ними і їх споживачами.

Сьогодні глобалізація є перманентним і необхідним процесом міжнародної економічної кооперації, який забезпечує сталий розвиток людства. Економічний зміст глобалізаційних процесів проявляється в декількох аспектах:

- інтернаціоналізації міжнародної торгівлі;
- лібералізації економічної діяльності;
- вестернізації та модернізації економіки та виробничої сфери;
- реконфігурації світових ринків.

Кожен із цих аспектів не є однозначним з точки зору держави і має зовсім різні наслідки для різних країн, що обумовлюється рівнем їхнього економічного розвитку та ступенем впливу на світові економічні тенденції, тому доцільно зупинитися на кожному з них окремо.

Так, *інтернаціоналізація міжнародної торгівлі* полягає у гіпотетичній можливості кожної країни провадити власну експортно-імпорتنу діяльність в будь-яких напрямках та обсягах. Реально ж держава як суб'єкт міжнародних економічних відносин залежить від кон'юнктури глобальних ринків не лише у виборі найбільш перспективних для торгівлі ринків, але і у виборі найбільш перспективних

для експорту товарів. У цьому контексті постає питання раціональної диверсифікації економіки країни та його орієнтація на високо-рентабельну продукцію або перетворення країни, внаслідок слабких виробничих можливостей, на експортера сировини.

Завдяки зростанню обсягів міжнародної торгівлі та поширенню іноземних інвестицій здійснюється перехід від «закритої» системи економіки, де головними елементами є національні економіки, до глобалізованої економіки, в якій окремі національні економіки включені до системи міжнародних процесів і угод.

Лібералізація економічної діяльності переважно передбачає зняття чи певне обмеження економічних перешкод, встановлюваних державою для доступу на її внутрішні ринки суб'єктів господарювання нерезидентів. Водночас відбувається певне спрощення у регулюванні діяльності економічних агентів резидентів, що створює належні умови та відкриває можливості їх розвитку і виходу на світові ринки. Лібералізація напряму впливає на ступінь інтенсифікації міжнародних економічних відносин та перетворення сукупності економічних систем на єдину – глобальну економіку. Якщо інтернаціоналізація міжнародної торгівлі забезпечується переважно економічними механізмами, то в лібералізації на перший план виступають механізми політично-правові. Вона залежить від політичної волі керівництва країни, а також її спроможності створити оптимальні «правила гри» для економічних суб'єктів уособлених у вигляді законодавства держави. Важливість правового забезпечення глобалізаційних процесів останнім часом стає все більш об'єктивною, що можна простежити на прикладі створення унікальної міжнародно-правової системи – права Світової організації торгівлі. Правова система СОТ, яка ґрунтується на низці ключових угод та великої кількості додаткових протоколів і двосторонніх домовленостей, фактично уніфікує порядок здійснення торгівлі на світових ринках, які підпадають під юрисдикцію СОТ.

Вестернізація та модернізація економіки як один із ключових аспектів глобалізації наочно демонструє існуючу в світі тенденцію розвитку нової економічної формації – економіки знань. Структура міжнародної торгівлі тяжіє до збільшення обсягів високотехнологіч-

них продуктів. Економіка промислово розвинених країн світу орієнтується на експорт технологій, що дає можливість отримувати надприбутки внаслідок високого рівня рентабельності такого «товару». Сам по собі термін «вестернізація» чітко відображає спрямованість глобалізаційних процесів, їх централізацію навколо західної цивілізації. Це пояснюється тим, що саме західний спосіб організації економічних зв'язків та модель їх інтеграції у світовий глобальний простір є найбільш ефективним та дієвим. Настільки дієвим, що дає можливість саме західним ТНК відігравати провідну роль в розвитку світового господарства. Що стосується економічного розвитку інших країн світу, то він, безумовно, залежить від здатності забезпечити промисловий розвиток належним рівнем наукового та технологічного супроводу. І в цьому контексті перед більшістю країн світу постає дилема вибору: або власний шлях розвитку за рахунок фінансування освіти, науки, провадження НДДКР, повільної, але самостійної технологічної модернізації виробничого комплексу; або імпорт технологій, що несе в собі низку ризиків потрапляння всієї економіки держави в залежність від країн Заходу або в залежність від ТНК.

Отже, в основі процесів глобалізації лежать якісні, революційні зміни в техніко-технологічному, транспортно-комунікаційному, інформаційному базисі економіки і всього людського суспільства, супроводжувані всебічним використанням біо- і авіакосмічних технологій, ядерної енергії, досягнень в галузі штучного інтелекту. Саме технологічний розвиток і утворення на його базі нового всесвітнього інформаційно-фінансового простору створили умови для вільного переміщення транснаціонального капіталу й переплетення мереж управлінських структур глобальних корпорацій і інформаційних зв'язків.

Що стосується *реконфігурації світових ринків*, то це не лише один із ключових складових економічного змісту глобалізації – це одна із причин та цілей учасників світових економічних процесів. Перерозподіл сфер впливу відбувається завжди, оскільки від цього залежить здатність тієї чи іншої країни ефективно реалізовувати власну зовнішньоекономічну стратегію. Але останнім часом прави-

ла такого перерозподілу вдалося дещо уніфікувати за рахунок створення глобальних міжнародних організацій. Боротьба за ринки збуту та сировинні ринки обумовлюється зростаючими потребами економіки найбільш розвинених країн світу як в реалізації власної продукції, так і в забезпеченні безперервних виробничих процесів. Але одні країни є суб'єктами такої політики, інші ж, і їх більшість, є суто об'єктами, по відношенню до яких відбувається економічне і політичне протистояння. В цьому, власне, і криється найбільша проблема глобалізації – нерівність можливостей її учасників. Оскільки ж учасниками глобалізаційних процесів є більшість країн в світі, то створюється ситуація, за якої економічно спроможна меншість напряму або опосередковано регулює діяльність економічно нерозвинутої або неспроможної більшості. Принцип демократії у побудові архітекτονіки світогосподарських процесів має абсолютно дзеркальний ефект на відміну від демократичних процесів, що відбуваються всередині окремої держави. Встановлюється диктат капіталу та його впливу на процеси створення глобальної економіки. І в цьому контексті постає гостре питання щодо економічних ризиків глобалізації, їх впливу на економіку країни та спроможність її політичного керівництва протистояти ним.

З огляду на вищезазначене, доцільно, на нашу думку, виокремити низку найбільш суттєвих економічних ризиків глобалізації, які послаблюють рівень економічної безпеки держави.

Першим і найбільш суттєвим ризиком, негативний ефект якого можна простежити за наслідками глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., є перенесення економічних ризиків з економіки більш розвинених на економіку менш розвинених країн світу. Такий собі «експорт ризиків» дає змогу швидко «оздоровити» економіку, що потерпає від кризи шляхом переорієнтації товарно-грошових потоків, девальвації чи ревальвації валюти та за рахунок інших засобів, які дають змогу оперативнo корегувати внутрішньодержавну ринкову кон'юнктуру. Так, переведення валюти, наприклад, з економіки США або ЄС в економіку менш розвинутих, але залежних від них держав світу по банківським каналам, стимулює попит на валюту в перших, і створює інфляційні тенденції в других. Подібне

стимулювання попиту, а відтак і подолання кризи надвиробництва, відбувається і на товарних ринках. Але такий «експорт» можливий виключно за умови значної залежності економіки однієї країни від іншої, що забезпечується або за рахунок прив'язки її національної валюти до долара США чи євро, або шляхом надмірної інтеграції в економіку таких країн ТНК, що є резидентами США чи ЄС, або в інший спосіб, який в своїй основі має суто економічний механізм. Україна повною мірою не відчувала на собі подібного «експорту ризиків» переважно через незначний ступінь інтегрованості банківського сектору до світової фінансової системи, але наочним прикладом може слугувати економіка Ісландії або Греції. Що стосується правового забезпечення захисних механізмів економіки в цьому контексті, то першочергове значення тут мають створення ефективної системи моніторингу фінансово-економічних ризиків та високий ступінь оперативності реагування органів державної влади на відповідні негативні тенденції кон'юнктури світових ринків.

На другому місці серед ризиків глобалізації для України доцільно визначити ризик втрати національного промислового потенціалу внаслідок надмірного відкриття внутрішніх ринків. Мова йде про скорочення обсягів промислового виробництва продукції, а відтак і про від'ємне зовнішньоторговельне сальдо країни. Механізм реалізації такого ризику такий. По-перше, країна відкриває внутрішній ринок для доступу закордонних товарів, при чому йдеться переважно про засоби виробництва або високотехнологічні товари. По-друге, на внутрішні ринки починають потрапляти такі товари, конкурентні переваги яких значно перевищують вітчизняні, оскільки навіть за умови використання однакових технологій, вітчизняні товари є дорожчими через витрати виробників на придбання цих самих технологій закордоном. По-третє, промисловість країни поволі зупиняється оскільки її продукція не здатна конкурувати з імпортною, а, відтак, зменшуються прямі доходи держави і виникає потреба залучення додаткових фінансових ресурсів, знову ж таки з-за кордону. Вирівнювання такої економічної диспропорції напряму залежить від спроможності влади створити належні умови розвитку національного виробничо-промислового комплексу, а у випадку

прийняття рішення щодо відкриття внутрішніх ринків – від здатності оперативно реагувати на індикатори появи негативних тенденцій, здатних призвести до більш значних ризиків розвитку.

Суттєвим глобалізаційним ризиком для України є неефективність системи державного управління економічним розвитком і її невідповідність міжнародним стандартам. Сформоване в Україні інституційне середовище недосконале, характеризується структурною неповнотою та нерівновагою. Не відповідає критеріям розвиненого суспільства інфраструктура країни, зокрема, транспортні та інформаційні комунікації. Щодо сформованого в країні конкурентного середовища, то показовим є той факт, що нині в Україні понад 55 % усіх товарів та послуг виробляється суб'єктами господарювання, що діють за умов конкуренції. Водночас більше 1/11 частини всіх товарів та послуг, вироблених в країні, реалізуються за умов відсутності конкуренції, 1/3 – за умов помірної конкуренції. Таке співвідношення конкурентних та монопольних секторів було характерним для економік індустриальних країн у середині ХХ ст. Нині в економіці розвинених країн світу за умов значної конкуренції створюється понад 80% загального обсягу товарів та послуг, а за її відсутності – не більше 2%. На думку сучасних фахівців, надмірною в Україні залишається вага в загальному обсязі виробництва сфери природних монополій, недосконалим – механізм державного регулювання цієї сфери. На розвиток конкуренції негативно впливає надмірна ускладненість дозвільних процедур та високий рівень плати за адміністративні послуги.

Слід зазначити, що глобалізація несе в собі ще один ризик, який виходить за межі суто економічної системи. Мова йде про втрату державою власної національної економічної самостійності та ідентичності внаслідок надмірної лібералізації економічних процесів. Відкриття внутрішніх ринків, дерегуляція та зменшення рівня контролю, надмірне поширення політики фритредерства сприяють агресивним стратегіям розвитку, застосовуваним ТНК. Транснаціональні корпорації ведуть боротьбу за нові ринки, нові монополії переважно шляхом поглинання бізнесу, який не здатен чинити відповідний економічний опір або який позбавлений захисту держави. Економічні

важелі працюють лише тоді, коли не існує політичних бар'єрів, а відтак ТНК можуть швидко поглинати економіки країн, що розвиваються та нерозвинутих держав світу в умовах політичної бездіяльності державної влади. Наочним прикладом цього є тотальна економічна криза в Аргентині 1990-х рр., яка була спричинена надмірним поглинанням аргентинського промислового сектору ТНК. Беручи участь у глобалізаційних процесах, держава виступає як глобальний економічний агент, цілісність функціонування всіх підсистем якого залежить від ефективності взаємопов'язувальних механізмів. Такими механізмами і є політико-правові, розробці і застосуванню яких має передувати ґрунтовний аналіз геополітичного становища країни та перспектив її розвитку.

У цьому контексті подальший розвиток України та її інтеграція в міжнародну економічну систему пов'язані із ризиками, походження яких криється в геополітичному становищі нашої держави. Безумовна магістральна значущість України в розрізі світових товаропотоків, природно-економічний потенціал нашої держави, відсутність національно-культурної та ідеологічної ідентичності обумовлюють чуттєвість національної економіки до глобалізаційних ризиків, подолання яких напряму залежить від економічного суверенітету нашої країни.